

Валентин КАВУННИК (Київ)

РЕКОНСТРУКЦІЯ Й ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АРХІВІВ МІНІСТЕРСТВ ЗАКОРДОННИХ ТА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УНР (1918–1921)

Українська Народна Республіка¹ (далі – УНР) – держава на території Волинської, Катеринославської, Київської, Подільської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Херсонської, Чернігівської, а також частини Гродненської, Курської та Могильовської губерній колишньої Російської імперії, яка проіснувала від Берестейського мирного договору (9 лютого 1918 р.) до Ризького мирного договору (18 березня 1921 р.). Внаслідок поразки УНР у війні за незалежність СРСР створила на території УНР фіктивну державу під назвою “Українська СРСР Соціалістична Республіка”.

Власне саме термін “війна” використовували у своїх працях Володимир Винниченко², Михайло Грушевський³ та Павло Хрис-

¹ Посольства, місії та делегації УНР протягом 1918–1921 рр. використовували різні назви для своєї держави, але основною була “République Démocratique Ukrainienne” або “Ukrainische Volksrepublik”. Цей запис вживався на бланках Міністерства закордонних справ, більшістю посольств та дипломатичних місій, наприклад, у Греції, у Данії, на Кавказі, у Німеччині, в Османській імперії, у Польщі, у Фінляндії, у Чехо-Словаччині, у Швеції та Норвегії. Саме цей запис зазначався на закордонних паспортах УНР (правда, на паспортах 1918 р. писалося тільки “Ukraine”). Майже всі міністерства закордонних справ європейських держав, як і США, свої листи адресували посольствам та місіям до “République Démocratique Ukrainienne”. Англійський варіант написання “Ukrainian Democratic Republic” застосовувався виключно для США, а “Ukrainian People’s Republic” вживали тільки Володимир Темницький та Юліан Бачинський у листуванні, а також Консульство УНР у Латвії. Разом з тим, протягом 1918 р. МЗС та дипломатичні місії УНР у Бельгії та Голландії, Латвії, Румунії та Швейцарії, а з вересня 1920 р. й Італії продовжували використовувати назву “Ukraine”. І лише дипломатична місія УНР у Великій Британії та делегації УНР на Мирну конференцію в Парижі, а з 1921 р. дипломатична місія у Франції – “République Ukrainienne” або “Ukrainian Republic”. Про існування альтернативних назв УНР говорили Михайлові Грушевському американські дипломати в Парижі: “...нібито Україна не має фірми точної: раз зветься Укр[аїнська] Респ[убліка], другий – Народня, третій – Демократична”. (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3696. – Оп. 3. – Спр. 30. – Арк. 2–7 (лист Михайла Грушевського з Парижа)). У будь-якому разі всі європейські та американські держави під “Україною” розуміли тільки одну державу – “République Démocratique Ukrainienne”.

² “Що ж до самостійності України, то проголошення цієї форми нашої державності вимагалося з усією необхідністю й неминучістю тою ситуацією, яка складалася. Насамперед, проголошення Росією війни Україні штовхало на розрив федеративних відносин”. *Винниченко В. Відродження нації (історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]).* – К.; Відень, 1920. – Ч. II. – С. 230.

³ “В день 9 січня, призначений для українських установчих зборів, рішено було універсалом [Центральної] Ради проголосити Українську Республіку державою самостійною

тюдк⁴. Проте в комуністичній історіографії події 1918–1921 рр. на території колишньої Російської імперії розглядаються як “військова інтервенція та громадянська війна в Росії” – в “Истории Всесоюзной коммунистической партии (большевиков): краткий курс” (1938)⁵, “Истории Коммунистической партии Советского Союза”, т. III (1968)⁶ та трьох виданнях “Большой советской энциклопедии” (1930, 1937)⁷ (1953)⁸, (1972)⁹. Характерною особливістю комуністичної концепції є постійне оперування такими поняттями, як “Петлюровщина”¹⁰, “Центральна Рада”¹¹, “Гетьманщина”¹², “Директорія”¹³,

й незалежною, щоб мати вповні вільну руку в уладженню своїх міжнародних і внутрішніх відносин, щоб відібрати ґрунт від усяких мішань у внутрішні справи України, як одної, мовляв, з частин будучої російської федерації, та поставити боротьбу з совітом народних комісарів, большевицькими бандами на справжній ґрунт – війни Великої Росії на знищення України і повстання против української держави, а не політичної боротьби, під гасло котрої ховались усякі нейтралісти”. *Грушевський М.* Україна самостійна // *Грушевський М.* Ілюстрована історія України. – К.; Відень, 1921. – С. 558–559; детальніше: *його ж.* Війна за незалежність // Там само. – С. 564–570.

⁴ “Таким чином, об’єктивні обставини розвитку революції в Росії самі вели Українську Народну Республіку на шлях самостійного існування. До них згодом приєдналися війна з Московщиною і причини міжнародного характеру: мирові переговори в Берестю-Литовськїм та початок дипломатичних зносин з державами Антанти”. *Христюк Л.* Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. – Відень, 1921. – Т. II. – С. 103.

⁵ Партия большевиков в период иностранной военной интервенции и гражданской войны (1918–1920 годы) // История Всесоюзной коммунистической партии (большевиков): Краткий курс / Под ред. Комиссии ЦК ВКП(б). – М., 1938. – С. 215–236.

⁶ Грозная опасность: Начало военной интервенции; развертывание гражданской войны // История Коммунистической партии Советского Союза: В 6 т. / Гл. ред. П. Пospelов (пред.) [и др.]. – М., 1968. – Т. III: Коммунистическая партия – организатор победы Великой Октябрьской социалистической революции и обороны Советской республики. Март 1917 – 1920 г. – Кн. 2: Март 1918 – 1920 г. – С. 69–87.

⁷ Гражданская война в России 1917–1921 // Большая советская энциклопедия. – 1-е изд. – М., 1930. – Т. 18: Город – Грац / Гл. ред. О. Шмидт. – С. 688. [Интервенция] против Великой Октябрьской пролетарской революции в России // Там само. – 1937. – Т. 28: Империалистическая война – Интерполяция / Гл. ред. О. Шмидт. – С. 640.

⁸ Иностранная военная интервенция и гражданская война в СССР 1918–1920 // Там само. – 2-е изд. – М., 1953. – Т. 18: Индекс – Истон / Гл. ред. Б. Введенский. – С. 175.

⁹ Гражданская война и военная интервенция 1918–1920 в России // Там само. – 3-е изд. – М., 1972. – Т. 7: Гоголь – Дебит / Гл. ред. А. Прохоров. – С. 223.

¹⁰ Петлюровщина // Там само. – 1-е изд. – М., 1940. – Т. 45: Перемышль – Пол / Гл. ред. О. Шмидт. – С. 259–261; Петлюровщина // Там само. – 2-е изд. – М., 1955. – Т. 32: Панипат – Печура / Гл. ред. Б. Введенский. – С. 581–582; Петлюровщина // Там само. – 3-е изд. – М., 1975. – Т. 19: Отоми – Пластырь / Гл. ред. А. Прохоров. – С. 473–474.

¹¹ Центральная Рада // Там само. – 1-е изд. – М., 1934. – Т. 60: Холангит – Цянь / Гл. ред. О. Шмидт. – С. 490–502; Центральная Рада // Там само. – 2-е изд. – М., 1957. – Т. 46: Фусе – Цугура / Гл. ред. Б. Введенский. – С. 534–535; Центральная Рада // Там само. – 3-е изд. – М., 1978. – Т. 28: Франкфурт – Чага / Гл. ред. А. Прохоров. – С. 504–505.

¹² Гетманщина // Там само. – 1-е изд. – М., 1929. – Т. 16: Германия – Гимн / Гл. ред. О. Шмидт. – С. 574–575; Гетманщина // Там само. – 2-е изд. – М., 1952. – Т. 11: Германник – Голубь / Гл. ред. Б. Введенский. – С. 189; Гетманщина // Там само. – 3-е изд. – М., 1971. – Т. 6: Газлифт – Гоголево / Гл. ред. А. Прохоров. – С. 445.

¹³ Директория украинская // Там само. – 2-е изд. – М., 1952. – Т. 14: Демосфен – Докембрий / Гл. ред. Б. Введенский. – С. 412–413; Директория украинская // Там само. – 3-е изд. – М., 1972. – Т. 8: Дебитор – Евкалипт / Гл. ред. А. Прохоров. – С. 295.

як “режими” й “центральні органи” на території України, уникання вживання назви “Українська Народна Республіка”. Тут доцільно навести цитату Бориса Штейна, відповідального редактора видання “Внешняя политика СССР”¹⁴, а пізніше перших томів “Документов внешней политики СССР”, що “...переписка между правительством РСФСР и различными контрреволюционными правительствами, возникшими на территории России в результате иностранной интервенции и гражданской войны, в том не включаются, поскольку она не относится к внешней политике Советского Союза, а составляет часть его внутренней истории”¹⁵. Проте укладення прелімінарних та мирних договорів СРСР з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною¹⁶, з УНР¹⁷, з Естонією¹⁸, з Грузією¹⁹, Латвією²⁰, з Фінляндією²¹ та Польщею²² вказують, що на території колишньої Російської імперії була не громадянська, а війни нових держав за незалежність.

І хоча в сучасній історіографії, присвяченій УНР, майже не вживається словосполучення “громадянська війна” чи “військова інтервенція”, публікації документів і надалі здійснюються у відповідності до комуністичної концепції не за Кабінетами Міністрів УНР, звичного явища для будь-якої держави, а за тимчасовими державними органами (Центральна Рада, Штаб Гетьмана, Директорія). У першу чергу це стосується таких збірників, як

¹⁴ Внешняя политика СССР: 1917–1920 гг.: Сб. документов. – М., 1944. – Т. 1 / Сост. А. Тисминец; отв. ред. С. Лозовский; ред. и прим. Б. Штейн. – 571 с.; Внешняя политика СССР: 1921–1924 гг.: Сб. документов. – М., 1944. – Т. 2 / Сост. А. Тисминец; отв. ред. С. Лозовский; ред. и прим. Б. Штейн. – 979 с.

¹⁵ Штейн Б. Предисловие к первому тому // Документы внешней политики СССР: В 22 т. – М., 1959. – Т. 1: 7 ноября 1917 года – 31 декабря 1918 года / Ред. Г. Фокина, Е. Гармаша и др. – С. 9–10.

¹⁶ Мирный договор между РСФСР, с одной стороны, и Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией, с другой стороны, заключенный в Брест-Литовске 3 (7) марта 1918 года // Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях. – М., 1926. – Ч. 2: От империалистической войны до снятия блокады с Советской России / Сост., ред. Ю. Ключников, А. Сабанин. – С. 123–126.

¹⁷ Договор о перемирии между РСФСР и Украинской Державой, заключенный в Киеве 12 июня 1918 года // Там само. – С. 142–144; Перемирие между советскими войсками, с одной стороны, и германо-украинскими войсками, с другой стороны, заключенное в Харькове 17 июня 1918 года // Там само. – С. 146–147.

¹⁸ Мирный договор между РСФСР и Эстонией, заключенный в Юрьеве (Тарту) 2 февраля 1920 г. // Там само. – М., 1928. – Ч. 3: От снятия блокады с Советской России до десятилетия Октябрьской Революции / Сост., ред. Ю. Ключников, А. Сабанин. – С. 6–9.

¹⁹ Мирный договор между РСФСР и демократической республикой Грузией, заключенный в Москве 7 мая 1920 г. // Там само. – С. 22–23.

²⁰ Мирный договор между РСФСР и Латвией, заключенный в Риге 11 августа 1920 г. // Там само. – С. 45–46.

²¹ Договор о перемирии между РСФСР и Финляндией, заключенный в Юрьеве (Тарту) 13 августа 1920 г. // Там само. – С. 46–47; Мирный договор между РСФСР и Финляндией, заключенный в Юрьеве (Тарту) 14 октября 1920 г. // Там само. – С. 66–69.

²² Прелиминарные условия мира и перемирие между РСФСР и УССР с одной стороны и Польшей с другой, заключенные в Риге 12 октября 1920 г. // Там само. – С. 64–65; Мирный договор между РСФСР и УССР с одной стороны и Польшей с другой, заключенный в Риге 18 марта 1921 г. // Там само. – С. 102–104.

“Українська Центральна Рада: документи і матеріали” (1996, 1997)²³, “Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918–1920: документи і матеріали” (2006)²⁴, упорядкованих Владиславом Верстюком, “Українська держава (квітень – грудень 1918): документи і матеріали” (2015)²⁵, упорядкованого Русланом Пирогом, та “Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): документи і матеріали” (2010)²⁶, “автором проекту” якого є Ірина Матяш. Якраз в останньому виданні у кращих комуністичних традиціях опубліковані документи поділені за розділами: “Зовнішньополітична діяльність Української Центральної Ради”, “Зовнішньополітична діяльність Української Держави” та “Зовнішньополітична діяльність Директорії Української Народної Республіки”.

Єдиною альтернативою комуністичній концепції про громадянську війну та військову інтервенцію є в першу чергу українська концепція, вибудована на джерелах з архівів Міністерств закордонних та внутрішніх справ УНР.

Архів МЗС УНР – це документи Канцелярії Міністра, Департаменту чужоземних зносин, Департаменту загальних справ, а також посольств, місій та делегацій УНР за кордоном, які в основному зберігаються в різних фондах ЦДАВО України й інших державних чи приватних архівах в Україні та за її межами. Історія цього архіву частково розглянута у монографії Марини Палієнко “Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій)”²⁷ та дисертації “Ризький мир у дипломатичних документах урядів УНР і УСРР (серпень 1920 – березень 1921 років)”²⁸, але з огляду на доступність нових знань необхідно ще раз актуалізувати історію створення фондів, за рахунок архіву МЗС УНР, у ЦДАВО України.

Спочатку існував єдиний фонд МЗС УНР, який складався із двох частин: перша частина зберігалася в архівах Міністерства у Києві за 1918 і частково за 1917 рр., а друга частина архіву за 1919 р. була залишена урядом УНР у Кам’янець-Подільському університеті під час евакуації восени 1919 р. Остання була доставлена до Києва наприкінці 1921 р. Але після “науково-технічної

²³ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2 т. – К., 1996. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / Упоряд. В. Верстюк. – 589 с.; 1997. – Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / Упоряд. В. Верстюк. – 422 с.

²⁴ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918–1920: Документи і матеріали: У 2 т., 3 част. – К., 2006. – Т. 1 / Упоряд. В. Верстюк. – 687 с.; Т. 2 / Упоряд. В. Верстюк. – 744 с.

²⁵ Українська держава (квітень–грудень 1918 року): Документи і матеріали: У 2 т. – К., 2015. – Т. 1 / Упоряд. Р. Пиріг. – 789 с.; Т. 2 / Упоряд. Р. Пиріг. – 411 с.

²⁶ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): Документи і матеріали / Авт. проекту І. Матяш. – К., 2010. – 590 с.

²⁷ Палієнко М. Переміщення еміграційних колекцій до СРСР, засекречення та використання в “оперативних цілях” // Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). – К., 2008. – С. 287–326.

²⁸ Кавунник В. Дипломатичні документи урядів УНР і УСРР, які зберігаються у фондах центральних державних архівах в Україні // Ризький мир у дипломатичних документах урядів УНР і УСРР (серпень 1920 – березень 1921 років): Дис. ... канд. іст. н. / Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 2014. – С. 29–40.

обробки” протягом 1942 р. з одного архіву було утворено десять фондів²⁹: “Генеральне консульство РСФРР” (ф. 2482), “Делегація Української Держави у справі мирних переговорів з Росією” (ф. 2607), “Імператорське і королівське представництво Австро-Угорщини в Україні” (ф. 2608), “Народне МЗС УНР” (ф. 2592), “Посольство Української Держави в Австрії” (ф. 3198), “Посольство Української Держави в Німеччині” (ф. 3077), “МЗС УНР” (ф. 3696), “Дипломатична місія УНР у Латвії” (ф. 3697), “МЗС Української Держави” (ф. 3766), “Посольство Німеччини в Україні” (номер фонду встановити не вдалося). Так само з одного фонду МЗС, який у складі 18-ти архівів УНР привезли із Кракова до Києва³⁰, протягом грудня 1951 р. було створено нові фонди³¹: грудень 1950 р. – “Українська військова місія в Речі Посполитій Польській” (ф. 2491); березень 1951 р. – “Дипломатична місія УНР в Данії” (ф. 3542); грудень 1951 р. – “Надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки в Румунії” (ф. 2471), “Українська торговельно-економічна місія в Речі Посполитій Польській Варшава” (ф. 2486), “Посольство УНР в Австрії” (ф. 3581), “Делегація УНР в м. Парижі” (ф. 3603), “Посольство УНР в Німеччині” (ф. 3619); грудень 1955 – “Українська надзвичайна дипломатична місія УНР у Швейцарії” (ф. 4211); січень 1963 – “Надзвичайна дипломатична місія УНР в Греції” (ф. 4441), “Дипломатична місія УНР в Голландії та Бельгії” (ф. 4442), “Надзвичайна дипломатична місія УНР в Англії” (ф. 4443); у березні 1963 – “Надзвичайна дипломатична місія УНР в Італії” (ф. 4472).

Фактично новостворені фонди є частиною документів Департаменту чужоземних зносин. На це вказують власне справоздання, які посольства, місії та делегації надсилали до МЗС УНР. Цілком закономірно, що оригінал документа не може зберігатися в архіві посольства, місії чи делегації, де, як правило, зберігається копія або чернетка справоздання. Натомість саме в архівах закордонних представництв мають знаходитися оригінали, а точніше примірники, обіжників, меморандумів, нот, міжнародних договорів, щомісячних оглядів діяльності Міністерства та інші інформації, отримані від МЗС. Яскравим прикладом є архів дипломатичної місії УНР в Італії, який зберігається в архіві-музеї Української православної церкви в Нью-Джерсі, де вищезазначені види документів опубліковані 1984 р. Тарасом Гунчаком у збірнику “Українська революція: документи 1919–1921 років”³². З іншого боку, мізерна кількість справ у штучних фондах вже точно не відображає документообігу між центральною урядовою інституцією і

²⁹ Детальніше див.: ЦДАВО України. – Ф. 3665. – Оп. 5. – Спр. 6. – Арк. 1–9 (“Отчет о работе ЦГИА за 1942 год”, 3 січня 1943); Там само. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 2335. – Арк. 25–31 (“Докладная записка о проделанной работе архивными органами НКВД УССР в 1942 году”).

³⁰ Палієнко М. М. Переміщення еміграційних колекцій до СРСР... – С. 290; у монографії помилково зазначено місце зберігання додатку до звіту: ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 7. – Спр. 107. – Арк. 5.

³¹ У кінці кожного опису фондів зазначено дати створення та додавання нових документів.

³² Українська революція: документи 1919–1921 років / Упоряд. Т. Гунчак. – Нью-Йорк, 1984. – Т. 2. – 478 с.

закордонними представництвами. Не зайвим буде також зауважити, що, дотримуючись логіки архівістів щодо виокремлення документів для створення “архівів” відсутні фонди для посольств УНР в Болгарії та Туреччині, дипломатичних місій УНР на Кавказі, у Ватикані, в Естонії, у Франції (не плутати із Делегацією УНР на Мирну конференцію в Парижі), делегацій на конференцію Балтійських держав (серпень 1920), на конференцію із Російським політичним комітетом у Польщі (жовтень–листопад 1920), на засідання Ліги Націй (грудень 1920 та вересень 1921) та на конференцію в Генуї (квітень 1922).

Окремими архівами дипломатичних місій УНР потрібно вважати фонди “Посольства Української Держави та УНР у Фінляндії” (ф. 3512), “Дипломатичної місії Української Народної Республіки в Скандинавії” (ф. 3513), “Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині” (ф. 3518) та “Надзвичайної дипломатичної місії УНР у США” (ф. 3752), які надійшли до Києва у складі “празьких архівів”. У липні 1999 р. до ЦДАВО України з Федерального архіву Швейцарії було передано архів дипломатичної місії УНР у Швейцарії, який був доданий до вже існуючого фонду “Української надзвичайної дипломатичної місії УНР у Швейцарії” (ф. 4211). У “Празьких архівах” були й особові фонди, зокрема Сергія Шелухина (ф. 3695), Симона Петлюри (ф. 3809), Отто Ейхельмана (ф. 3882), Дмитра Ісаєвича (ф. 3998), Михайла Левицького (ф. 3910) та багатьох інших, але, на відміну від архівів дипломатичних місій УНР, особові фонди є приватними і не належать до архіву МЗС УНР³³.

Вищенаведений схематичний опис засвідчує, що сучасна структура фондів ЦДАВО України, в яких розібраним зберігається архів МЗС УНР, є штучною. “Науково-технічне опрацювання” вищезазначеного архіву безумовно було зроблено з метою адаптації документів у відповідності до комуністичної концепції про “громадянську війну та військову інтервенцію в Росії”. І ці заходи таки не пропали марно, оскільки нові архівні фонди начебто засвідчують існування трьох “держав” в історії УНР, що начебто підтверджується архівними документами. Приміром, Ірина Матяш у своїй статті “Дипломатичні архіви як джерело дослідження історії української дипломатичної та консульської служби 1917–1924 рр.” щиро вважає, що “інформація про діяльність посольств і дипломатичних місій відклалася в

³³ Напр., справоздання “Короткий огляд діяльності Української дипломатичної місії в Італії за час з 5 травня по 1 серпня 1919 року, взятий до Відню п[аном] Мазуренком 16 цього серпня” в архіві МЗС УНР зберігається в оригіналі (ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 570) та в завірній Сергієм Пашенком копії (Там само. – Спр. 284). “Звіт про діяльність Української Дипломатичної Місії в Італії за травень – липень 1919 року” опубл.: *Сергійчук В.* Неусвідомлення України. Ставлення світу до Української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення. – 2-е вид., доповн. – К., 2012. – С. 492–502. Як чернетка, без дати “Огляд діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Італії за період з 5 травня по 1 серпня 1919 р.” в приватному архіві “Осередку Української культури й освіти” у Вінніпегу в Канаді, опубл.: *Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені...* – С. 338–346. Звичайно, останній документ, як і решта колекцій вищезазначеного архіву, не належить до архіву МЗС УНР.

фондах закордонних дипломатичних установ...”³⁴, тоді як фактично фонди створювалися за рахунок вилучення документів із архіву МЗС УНР.

У сучасних виданнях³⁵ тематична публікація документів здійснюється без розрізнення видів і обов’язково у відповідності до структури фондів у ЦДАВО України, що в свою чергу сприяє пропуску багатьох документів, які б могли бути включені до збірника.

Для відтворення структури та встановлення автентичного документо-обігу архіву МЗС УНР необхідно вивчати документи в кожній одиниці зберігання із подальшою систематизацією, цілковито ігноруючи поточну систему архівних фондів у ЦДАВО України. Для орієнтації за основу було взято вхідні та вихідні журнали Канцелярії Міністра – ключового департаменту Міністерства, через який проходила пошта “від” та “для” закордонних представництв, департаментів, інших Міністерств, а також від голови Ради Міністрів та Державної Канцелярії. Проте через відсутність деяких журналів повністю реконструювати архів не вдалося. Більше того, досить часто Міністерство отримувало пошту цілими пакетами, а в журналах не деталізувалося, які саме документи там знаходяться. Пізніше було знайдено титульні аркуші “Діла” та “Справ”, як для Канцелярії Міністра, так і для Департаменту чужоземних зносин. Всі документи об’єднувалися у “Справи”, а ті в свою чергу – у “Діла”. Так вдалося лише частково реконструювати архів Дипломатичного відділу Департаменту чужоземних зносин³⁶, Канцелярії Міністра³⁷ та Відділу преси³⁸ при Канцелярії Міністра.

Разом з тим, навіть частина автентичної структури архіву не дає змоги повністю відтворити архів МЗС УНР. У зв’язку з цим найоптимальнішим варіантом є реконструкція за видами документів, зберігаючи структуру департаментів Міністерства. Вперше ця ідея була реалізована у додатку передмови до збірника “Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921)”³⁹, де упорядковано всі опубліковані документи з Канцелярії Міністра, включаючи відділ преси, та Дипломатичного відділу Департаменту чужоземних зносин й коротко прокоментовано

³⁴ Матяш І. Дипломатичні архіви як джерело дослідження історії української дипломатичної та консульської служби 1917–1924 рр. // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики: Зб. наук. пр. – К., 2017. – Вип. 28. – С. 19.

³⁵ Надія і розчарування українства: До 90-річчя підписання Варшавського договору між Українською Народною Республікою і Річчю Посполитою Польською / Упоряд., вступ. ст., заг. ред. В. Сергійчука. – К., 2010. – 264 с.; Сергійчук В. Неусвідомлення України. – 872 с.; Матяш І. Мушка Ю. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині: Історія, спогади, архівні документи. – К., 2005. – 400 с.; Надзвичайна дипломатична місія УНР у Греції (1919–1920 рр.) / Упоряд., передм., комент. В. Даниленка, Н. Миронець. – Кам’янець-Подільський, 2006. – 136 с.; Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені... Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922): Документи і матеріали / Упоряд. В. Даниленко, Н. Кривець. – К., 2012. – 590 с.

³⁶ Детальніше див. Додаток А.

³⁷ Детальніше див. Додаток Б.

³⁸ Детальніше див. Додаток В.

види документів МЗС УНР³⁹. Втім, величезна кількість документів й надалі зберігається у різних фондах архіву МЗС УНР у ЦДАВО України, оскільки до публікації у вищезазначеному збірнику було відібрано тільки “дипломатичні документи... в яких визначено зовнішню політику УНР: узагальнювальний огляд міжнародного становища УНР, ноти... обіжники... звіти (справоздання), листи та ноти керівників: Делегації УНР на Мирну конференцію в Парижі, конференцію Балтійських держав, на Мирну конференцію в Ризі, до Ліги Націй; Місії УНР до Франції, Великої Британії, Швейцарії, Румунії, Польщі, Латвії, Данії, Голландії та Бельгії; Посольств УНР в Австрії, Туреччині та Німеччині”⁴⁰.

У **Департаменті чужоземних зносин** МЗС УНР неопублікованими продовжують зберігатися праці керівників **Дипломатичного відділу** Миколи Левитського, Павла Дякова (пізніше директор департаменту), Миколи Ковалевського, Романа Жуківського, а також директорів департаменту Михайла Шкільняка та Михайла Кочерги. У першу чергу це обіжники, ноти, меморандуми уряду УНР за 1919–1922 рр. та реферати: “Щодо єврейського питання”, “Український національний комітет”, “Ситуація в Криму і відношення уряду генерала Врангеля до України”, “Доклад про поїздку делегації до головної квартири військ генерал-лейтенанта барона Врангеля”, “Справа генерала Врангеля і його уряду”, “З діяльності російської демократії на еміграції”, “Значіння Одеси для України в сучасний мент”, “Значіння України в сучасний мент”, “Огляд політичної ситуації”, “Інформації про гетьманську і російську еміграцію”, “Діяльність п[ана] Скоропадського і Компанії за кордоном в напрямку реставрації гетьманату на Україні”, “Мала Антанта”, “Зелений Клин”, “Доповідь про ставлення емігрантів до самостійності України”, “Становище зовнішньої політики та її значення для України”, “Зовнішня політика і становище українського питання за кордоном”, конспект “Огляду міжнародного становища УНР і закордонної політики на 1921”, “Значіння і роль МЗС з погляду польсько-українських взаємин; справи армії і біженців громадян УНР на території Польської Речі Посполитої, потреби армії УНР, інтернованої на території Польщі”, “Пояснювальна записка до правно-політичного аналізу 6 жовтня 1921 польсько-большовицького договору”, “Огляд діяльності МЗС, посольств та дипломатичних місій в зв’язку із міжнародною економічною конференцією в Генуї”, “Огляд діяльності МЗС і посольств та дипломатичних місій в результаті міжнародної економічної конференції в Генуї”.

Втім, вищезазначені реферати ґрунтуються переважно на документах, отриманих від закордонних представництв УНР⁴¹:

Посольство УНР в Німеччині: справоздання, листи Федора Штейнгеля, Миколи Порша та Романа Смаль-Стоцького, ноти, огляди внутрішньої

³⁹ Опубліковані документи Канцелярії Міністра і Департаменту чужоземних зносин Міністерства закордонних справ УНР // Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921) / Упоряд. В. Кавунник. – К., 2016. – С. 19–37.

⁴⁰ Там само. – С. 4.

⁴¹ Перелік посольств, місій, делегацій та консульств здійснено за фактичним початком їхньої діяльності.

та зовнішньої політичної ситуації в Німеччині та “інформаційні матеріали” – надзвичайно цінне джерело, яке українське посольство безпосередньо отримувало від німецьких урядових установ.

1) **Посольство УНР в Австрії:** справоздання Андрія Яковліва, В'ячеслава Липинського, Андрія Жука та Григорія Сидоренка, Юрія Сербиненка, керівника прес-бюро у Відні, а також акти ревізії Посольства в Австрії та величезний обсяг “Ukrainischer Pressedienst”.

2) **Посольство УНР в Болгарії:** справоздання Миколи Лаврика, Василя Драгомирецького “Російська та українська еміграція в Болгарії”.

3) **Посольство УНР в Оттоманській імперії:** справоздання Михайла Суковкіна, Олександра Лотоцького, Івана Токаржевського-Карашевича, Віктора Приходька, ноти, меморандуми та реферати “Фінансове становище державного центру УНР і способи до його полегодження”, “Справа автокефалії УПЦ”, “Національна війна Туреччини (Мустафа Кемаль Паша)”, “Моркотун”.

1) **Місія УНР в Фінляндії:** справоздання Костя Лоського та Петра Сливенка, а також ноти.

2) **Місія УНР в Швейцарії:** листи Миколи Василька до Володимира Темницького, Андрія Ніковського, Івана Токаржевського-Карашевича, Григорія Сидоренка, Олександра Шульгина, Симона Петлюри, справоздання Миколи Левицького та Дмитра Донцова як керівника прес-бюро у Цюріху.

3) **Місія УНР у Чехо-Словаччині:** справоздання Максима Славинського, огляди внутрішньої та зовнішньої політичної ситуації у Чехо-Словаччині, реферати “Чехословаччина і Мала Антанта”.

4) **Місія УНР у Голландії та Бельгії:** справоздання Андрія Яковліва, ноти та меморандуми на фінансово-економічну конференцію в Брюсселі (жовтень 1920), огляди внутрішньої та зовнішньої політичної ситуації у Голландії, книга наказів від лютого 1919 до вересня 1920 р., бюлетені українського прес-бюро в Гаазі та Брюсселі, листування Андрія Яковліва до 1923 р. включно.

5) **Місія УНР в Угорщині:** справоздання Миколи Галагана, Люціана Кобилянського, Володимира Сікевича, “Звіт про сучасне становище церковної справи та про церковні події на Угорщині в 1920–1921”, “Огляд внутрішньої та міжнародної ситуації Угорської Держави за час від 15 вересня до 15 жовтня 1923 року” та численні звіти про події в Угорщині.

6) **Місія УНР в Данії:** справоздання Дмитра Левицького, “Українська пресова служба в Данії: огляд діяльності за час від 15 вересня 1919 до 15 лютого 1920” та бюлетені пресового бюро в Копенгагені.

7) **Місія УНР в Греції:** справоздання Федора Матушевського та Модеста Левицького, ноти та меморандуми.

8) **Місія УНР в Італії:** справоздання Дмитра Антоновича, Василя Мазуренка, Михайла Єрем'єва, Теодора Галіпа та Євгена Онацького, “Відношення італійського уряду та партій до Росії та України”, “Огляд політичного життя Італії за першу половину 1920”, ноти, бюлетені прес-бюро у Римі.

9) **Місія УНР у Ватикані:** справоздання Михайла Тишкевича, ноти.

10) **Місія УНР на Кавказ:** справоздання Івана Красковського “Україна, Кавказ, мусульманство: головні тези”, “Україна і Кавказ: короткі тези важливості політично-економічних взаємовідносин між ними”, “Кавказькі республіки”, “Японія і Далекий Схід”, Андрія Тишкевича, Андрія Петренка, ноти.

11) **Місія УНР до Швеції та Норвегії:** справоздання Діаманда Моріса.

12) **Місія УНР у Великій Британії:** справоздання Миколи Стаховського, Арнольда Марголіна, включаючи листи, Ярослава Олесницького, Марка Вішніцера, ноти, бюлетені прес-бюро у Лондоні.

13) **Місія УНР у США:** листи Юліана Бачинського. Майже вся пошта місії, яка надсилалася до Праги – до дипломатичної місії УНР в Чехо-Словаччині – зникла навіть не дійшовши до адресата ще 1920 р.

14) **Місія УНР у Румунії:** справоздання Костя Мацієвича, Сергія Дельвіга, ноти, листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри, Андрія Лівницького, Андрія Ніковського, Івана Токаржевського-Карашевича, бюлетені прес-бюро в Бухаресті.

15) **Місія УНР у Польщі:** справоздання Андрія Лівницького, Леоніда Михайлова, огляди діяльності місії за 1920 та 1921 рр., протоколи польсько-української конференції (листопад 1919 – квітень 1920), ноти, бюлетені прес-бюро у Варшаві. Дипломатичній місії були підзвітні: торговельно-економічна місія на чолі з Іваном Фещенком-Чопівським та військова місія на чолі з Віктором Зелінським.

16) **Місія УНР в Естонії:** справоздання Євгена Голіцинського та Михайла Парашука.

17) **Місія УНР в Латвії:** справоздання Володимира Кедровського, Олександра Лагутенка, Леоніда Задорожного та Миколи Святогорова.

18) **Місія УНР у Франції:** справоздання та листи Олександра Шульгіна, ноти, меморандуми.

1) **Делегація УНР на українсько-російську мирну конференцію у Києві:** справоздання Сергія Шелухина, Петра Стебницького, протоколи пленарних засідань та засідань політичної комісії.

2) **Делегація УНР на Мирну конференцію в Парижі, Сан-Ремо, Спа, Лондоні:** справоздання Григорія Сидоренка, Михайла Тишкевича, Олександра Шульгіна, Арнольда Марголіна, Петра Адамовича, Володимира Колосовського, Сергія Шелухина, Володимира Кушніра, Миколи Шумицького, Федора Савченка та інших членів делегації, ноти, меморандуми, публіцистичні видання та бюлетені прес-бюро в Парижі.

3) **Делегація УНР на польсько-російську мирну конференцію у Ризі:** справоздання Сергія Шелухина, ноти.

4) **Делегація УНР на українсько-російську (Російський політичний комітет у Польщі) конференцію у Варшаві:** протоколи засідань.

5) **Делегація УНР у Лігу Націй:** справоздання, листи з додатками Олександра Шульгіна та Арнольда Марголіна.

6) **Делегація УНР на економічну конференцію в Генуї:** листи Олександра Шульгіна, Романа Смаль-Стоцького, Андрія Яковліва, ноти.

Документами консульств УНР в Мюнхені, Батумі та Данцигу в основному є справоздання консулів: Василя Оренчука, Євгена Засядька та Кліма

Павлюка. В архіві **Консульського відділу Департаменту чужоземних зносин**, очолюваного Віктором Садовським, зберігаються справоздання по відділу за 1920 р., кур'єрські листи, бланки, заяви, посвідчення, свідоцтва на видачу закордонних паспортів громадянам УНР та правила щодо в'їзду до європейських країн громадян УНР.

У **Канцелярії Міністра** зберігалася листування із членами Ради Міністра закордонних справ, радниками й урядовцями для особливих доручень, в основному Андрія Ніковського та Івана Токаржевського-Карашевича. Архів Володимира Темницького загинув під час евакуації восени 1919 р., та й постійне перебування за кордоном Міністра не сприяло створенню архіву. Це ж саме стосується архівів Міністрів Володимира Чехівського, Костя Мацієвича, Андрія Лівницького. Крім листування Андрія Ніковського із Христофором Барановським, Данилом Вахнянином, Юрієм Гасенком, Михайлом Геронімусом, Сергієм Дельвігом, Павлом Зайцевим, Генріхом Йозефським, Олександром Кошицем, Костем Мацієвичем, Яковом Оренштайном, Олександром Хомиком, Сергієм Шелухиним та іншими кореспондентами, важливими є доповідні записки Отто Ейхельмана, товариша (віце-міністра закордонних справ) Андрія Ніковського та Івана Токаржевського-Карашевича, про правовий статус УНР, становлення МЗС і дипломатичних представництв протягом 1918–1921 рр., проект договору Чорноморського союзу, численні обіжники, інструкції для посольств, дипломатичних місій та делегацій УНР на міжнародних конференціях.

В архіві **Відділу преси Канцелярії Міністра**, очолюваного Данилом Вахнянином, з січня 1919 р. зберігаються огляди преси, сформовані на основі газет та оглядів преси, отриманих від посольств та місій УНР за кордоном. Огляди преси зберігаються у форматах реферату та вирізок, тематично упорядкованих з українських та зарубіжних газет⁴² згідно зі “Схемою для щоденного огляду преси”:

з українських газет за 1920 рік: № 2 Галичина; № 4 Конференції та конгреси; № 5 Антанта; № 5 Франція; № 6 Ліга Народів; № 7 Винниченко; № 8 Большевія; № 9 Загальні справи;

з українських газет за 1920 рік: II) Конференції; V) Мирні переговори в Мінську; VI) Мир у Ризі; VII) Мала Антанта; VIII) Ліга Націй; IX) Сходня Галичина; XII) Справа Вільна; XV) Окраїнні держави;

з українських газет за квітень–червень 1921 р.: № 2 Галичина; № 3 Польща; № 9 Большевія; № 10 Біла Московщина; № 16 Кавказ; № 17 Кубань – Дон;

з іноземних газет за 1921 р.: 5) Конгреси й Конференції; 6) Ліга Націй; 7) Литва; 9а) Німеччина; 9б) Австрія, Угорщина; 19) Балкани (Греція, Турція, Болгарія, Сербія); 20) Іспанія, Португалія; 20) Питання жидівське; 21) Кавказ – Мала Азія; 22) Південно-Центральна; 23) Ріжні;

з іноземних газет за 1921 рік: I) Україна; II) Східні держави; III) Південні держави; IV) Центральні держави; V) Північні держави; VI) Велика Антанта; VII) Окраїнні держави (які повстали на території б[увшої] Росії);

⁴² Відтворення здійснюється виключно за даними, які збереглися в архіві МЗС УНР.

IX) Америка; XI) Капела Кошиця; XII) Союз Народів; XV) Міжнародне суспільне життя; XVI) Ріжне.

Інформаційний потенціал архіву **Відділу преси Канцелярії Міністра** перевищує **Департамент чужоземних зносин**, але для вивчення і, безумовно, публікації цих інформацій необхідні історики зі знаннями європейських мов і в першу чергу французької та німецької. Європейські держави одразу б визнали Україну за виконанням лише однієї умови: перемоги у війні за незалежність. На наше переконання, головною причиною поразки у цій війні була відсутність національної свідомості населення УНР, а не військовий чи дипломатичний фактор.

Джерелами для вивчення формування національної свідомості є архів Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) УНР.

Архів МВС УНР – це документи Канцелярії Міністра, Департаменту загальних справ⁴³, Адміністраційно-Політичного департаменту (влітку 1918 перейменованого на Департамент державної варті, а з січня 1919 на Адміністраційний департамент⁴⁴), Департаменту політичної інформації (попередня назва “Політичний департамент”), Департаменту місцевого самоврядування⁴⁵, Головної управи військової повинності⁴⁶, Біженецького департаменту, Департаменту страхування та протипожежних заходів, а також “Кошу охорони республіканського ладу”, які також зберігаються в різних фондах ЦДАВО України. На відміну від архіву МЗС, архів МВС не був роздроблений з метою виокремлення самостійних фондів, а тому складається з документів за 1918 р., які зберігалися у Києві⁴⁷, та 1919–1921 рр., які були привезені з Кракова до Києва у складі 18 фондів 1945 р.⁴⁸. Фонд 799 ЦДАВО України фактично є частиною архіву за 1918 рік, оскільки більшовики вивезли та знищили весь попередній архів Канцелярії Міністра внутрішніх справ, а до проголошення самостійності УНР – Генерального

⁴³ ЦДАВО України. – Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 56а (автентичний перелік архівних справ Адміністраційного відділу Департаменту загальних справ МВС УНР за 1919 рік); Оп. 4. – Спр. 66 (автентичний перелік архівних справ Персонального відділу Департаменту загальних справ МВС УНР за 1921 рік); Оп. 2. – Спр. 373 (автентичний перелік архівних справ Законодавчого відділу Департаменту загальних справ МВС УНР за 1919–1921 роки); Спр. 373 (автентичний перелік архівних справ Секретарського відділу Департаменту загальних справ МВС УНР).

⁴⁴ Там само. – Спр. 152 (автентичний перелік архівних справ Загального відділу Адміністраційного департаменту МВС УНР за 1919 рік); Спр. 533 (автентичний перелік архівних справ Адміністраційного департаменту МВС УНР за 1920 рік); Спр. 710 (автентичний перелік архівних справ Загального відділу Адміністраційного департаменту МВС УНР за 1921 рік).

⁴⁵ Там само. – Спр. 314 (автентичний перелік архівних справ Загального відділу Департаменту місцевого самоврядування МВС УНР за 1920 рік); Спр. 217 (автентичний перелік архівних справ Земського відділу Департаменту місцевого самоврядування МВС УНР за 1919 рік); Спр. 749 (автентичний перелік архівних справ Департаменту місцевого самоврядування МВС УНР за 1921 рік).

⁴⁶ Там само. – Спр. 602 (автентичний перелік архівних справ Головної управи військової повинності МВС УНР за 1920–1921 роки).

⁴⁷ Сучасний фонд 1216 ЦДАВО України.

⁴⁸ Сучасний фонд 1092 ЦДАВО України, детальніше див. прим. 30.

секретаря⁴⁹. Хоч як це парадоксально, але документів Української революції – періоду з моменту зречення престолу царя Російської імперії до проголошення Четвертим універсалом самостійності УНР – найменше.

Архів МВС значно менший за архів МЗС УНР, втім, методи дослідження архіву МВС такі ж самі, як і МЗС УНР: вивчення кожного документа у кожній справі з подальшою систематизацією. Списки автентичних “Діл” або “Справ” (російською “Дела”) збереглися краще, що дозволяє більш повно реконструювати архів МВС УНР. Титульних аркушів “Діл” більше збереглося за 1918 р., а списків із “Ділами” – за 1919–1921 рр. У будь-якому разі, тільки ознайомившись із списками “Діл”, можна скласти певне уявлення про види документів:

1. Справоздання та телеграми губерніяльних, повітових старост і комісарів⁵⁰, столичного отамана Києва та отаманів міст Одеси та Миколаєва.

2. “Агентурные сведения” “Осведомительного отдела”⁵¹ Департаменту державної варти за 1918 р. та аналогічні види документів під назвою “Звіти” та “Вісті з України” за 1919–1921 рр.

3. Справоздання директорів департаментів: державної варти (Петро Аккерман, Євген Рейнбот), Адміністраційного департаменту (Іван Пашевський, Юрій Кириченко), політичної інформації (Кульчицький, Василь Шкляр, Северин Іванович), місцевого самоврядування (Котляренко, Петро Теняно), Біженецького департаменту (Юрій Старицький) та Головної управи військової повинності (Руденко, Анатолій Матієнко, Іван Шевченко).

4. Листи та обіжники Міністрів внутрішніх справ та їхніх товаришів (Ігор Кістяківський, Олександр Мицюк, Григорій Чижевський, Гордій Нянчур, Павло Христюк, Олександр Саліковський, Михайло Білінський).

5. Закони, законопроекти, постанови, протоколи та витяги з протоколів засідань Директорії та Ради народних міністрів⁵².

6. Накази, журнали вхідних та вихідних документів, штати, бухгалтерія по департаментах МВС УНР.

Підсумовуючи та узагальнюючи схематичний опис архівів МЗС і МВС УНР, тезово можна зробити такі висновки:

Українська революція, яка розпочалася після зречення престолу царя Російської імперії у лютому 1917 р., завершилася проголошенням самостійності УНР Четвертим універсалом у січні 1918 р. Далі розпочинається історія УНР (1918–1921) – фактично історія війни за незалежність проти Східної Росії, в якій УНР зазнала поразки, а на її території було утворено

⁴⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр. 9 (обіжник директора Адміністраційного департаменту МВС УНР, 9 березня 1918).

⁵⁰ Справоздання губерніяльних старост і комісарів опубл.: Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Справоздання губерніяльних старост і комісарів (1918–1920) / Упоряд. В. Кавунник. – К., 2017. – 336 с.

⁵¹ “Осведомительный отдел” наприкінці 1918 р. був перейменований у політичний відділ, а в лютому 1919 р. переведений у Політичний департамент, пізніше перейменований в Департамент політичної інформації.

⁵² Примірники протоколів та витягів із протоколів, а також закони розсилалися до всіх міністерств, але саме із примірників МВС УНР в основному формувалися збірники, упорядковані Владиславом Верстюком та Русланом Пирогом.

фіктивну державу, навіть без формальних ознак суверенності, під назвою “Українська Східна Соціалістична Республіка”.

Комуністичній історіографії властива концепція про іноземну військову інтервенцію та громадянську війну в Росії, за якою в Україні як частині території колишньої Російської імперії відбувалася боротьба за владу між режимами (“Петлюрівщина”, “Гетьманщина”) або “центральними органами” (Центральна Рада, Директорія) контрреволюційних буржуазних націоналістів і більшовиками. Втім архіви УНР, зокрема МЗС і МВС, а найголовніше – документи, які в них зберігаються, дають підстави стверджувати, що зміна урядів – Кабінетів Міністрів – є звичайним явищем саме для держави у стані війни, а не для урядів “режимів” чи “центрального органів”. Архіви МЗС і МВС, утім, як й інші архіви міністерств УНР, в центральних історичних архівах Києва та Харкова протягом 1940-х – 1960-х рр. у відповідності до комуністичної концепції цілком закономірно піддавалися “науково-технічній обробці”. В результаті вищезазначені архіви зберігаються у різних фондах ЦДАВО України. Зрештою, пересортування документів ніяк не змінило інформації в них, але для більшості сучасних дослідників існуюча структура фондів стала безумовним орієнтиром для видання збірників. Фактично це означає слідування (свідоме або несвідоме) комуністичній концепції.

Опис групи джерел із детальною анотацією ніколи не замінить повноцінної публікації тексту, втім, попередня підготовка необхідна для відтворення структури архіву з метою визначення пріоритетних видів документів. Саме у форматі збірника, на відміну від архівних фондів, можна упорядкувати документи відповідно до автентичного архіву МЗС і МВС УНР. Ця реконструкція реалізується у двох серіях: “Міністерство закордонних справ”⁵³ та “Міністерство внутрішніх справ”⁵⁴ проекту “Архів Української Народної Республіки”. У перспективі ж пріоритетними для публікації стануть архіви Міністерства фінансів та господарства УНР.

Додаток А

Реконструйована частина архіву Дипломатичного відділу Департаменту чужоземних зносин МЗС УНР

Діло 1: Австрія. Справи: Копії наказів про призначування урядовців і осіб, причислених до складу Посольства УНР в Австрії; Експозитура у Відні; Переписка з окремими особами в Австрії та про окремі особи.

Діло 2: Німеччина. Справи: Чергові доклади посла УНР в Берліні за місяць січень, лютий, березень, квітень, червень, липень, серпень, вересень 1921; Ріжні інформації про політико-економічне становище Німеччини та її відношення до української справи; Зносини посольства з урядом Німеччини

⁵³ Найближчим часом у форматі електронних публікацій, у форматі традиційної структури книжки, планується опублікувати справоздання з додатками архіву Департаменту чужоземних зносин та листи з додатками Канцелярії Міністра закордонних справ УНР.

⁵⁴ Найближчим часом у форматі електронних публікацій, у форматі традиційної структури книжки, планується повністю опублікувати справоздання з архіву “Осведомительного отдела” Департаменту державної варті та Департаменту політичної інформації, а також справоздання директорів департаментів.

та представниками чужих держав; Різне листування міністерства з посольством в Берліні; Справа фондів, здепонованих в Німецькому державному банку, і переписка в цій справі; Особисті листи п. Міністра закордонних справ УНР до Посла УНР в Берліні; Справа зносин посольства з урядом Німеччини як представниками чужих держав; Справа про окремих осіб: а) Косаренка-Косаревича, б) Боришман, в) граф Тасулев.

Діло 2а: Німеччина. Справи: Справа участі Німеччини в поході на Росію в цілі повалення большевицького режиму; Українські полонені в Німеччині; Чергові доклади посла УНР в Німеччині д-р Р. Стоцького за місяць березень; Справа видачі паспортів громадянам УНР через посольство УНР в Німеччині і в'їзд до Німеччини і виїзд до Польщі окремим особам. Справа повороту українців з Америки; Супруніада; Переписка з б[увшим] послом УНР в Німеччині п[аном] Миколою Поршем, переписка щодо його особи і т[аке] ін[ше]; Переписка з б[увшим] головою надзвичайної дипломатичної місії УНР в Латвії п[аном] В[олодимиром] Кедровським за час його перебування в Берліні; Доклад п[ана] Посла УНР в Німеччині д-ра Р[омана] Стоцького від 19 лютого, Ч[астина] 421 і 22 лютого 1921, Ч[астина] 576 про діяльність міністра фінансів УНР п[ана] Барановського й переписка в цій справі; “Южно-русская армия” в Німеччині (вересень 1921).

Діло 3: Туреччина. Справи: Ноти до уряду Туреччини; Конвенції з Урядом Високої Порти; Ріжні листування та інші папери 1921 Царгородського посольства; Справа В[олодимира] Кедровського як призначеного представника по військовим справам.

Діло 4: Румунія. Справи: Доклади п[ана] Мацієвича голови місії УНР в Румунії за місяць січень – жовтень; Зносини місії з урядом Румунії та представниками чужоземних держав; Переписка, копії вербальних нот (і відповіді на них), поданих нашим представництвом в Румунії румунському правительству; Звідомлення, всякого роду відомості про внутрішнє положення Румунії економічного характеру; Справи окремих осіб: а) Кравчука, б) Сокольникових.

Діло 6: Польща. Справи: Чергові доклади голови місії УНР у Варшаві; Інформаційний матеріал про стан Речі Посполитої Польської. Закони її і інше; Зносини місії УНР у Варшаві з урядом РПП (меморандуми, ноти і ін[ше]); Справа біженців УНР, що перебувають в Польщі; Переписка з Місією канцелярського характеру; Військова ліквідаційна місія ген[ерала] Зелінського; Справа Ліквідаційно-Розрахункової комісії у Варшаві; Справа Ризького трактату, заключеного між Польщею і Сов[ітською] Росією та УССР; Справа переписки з п. Ніковським, міністром закордонних справ, під час перебування його в Варшаві; Центральний комітет і його філії; Переписка з редакцією “Української трибуни” у Варшаві.

Діло 7: Італія, Швейцарія. Справи: Швейцарія.

Діло 9: Велика Британія, Америка. Справи: Чергові доклади голови місії УНР в Лондоні; Переписка з генералом Чеславським та з іншими відомствами і особами про нього; Інформаційні матеріали щодо політико-економічного стану Англії (Англо-російського договору); Листування з Марголінім; Уповноваження Совітського уряду заключити торгівельний

договір з урядом Сполучених Штатів Америки; Меморандум до Гувера; Переписка з місією УНР в Вашингтоні канцелярського характеру і в справі військового майна (Різне листування Міністерства з місією); Переписка з іншими відомствами УНР щодо справ місії УНР у Вашингтоні; Переписка з Марголіним.

Діло 10: Франція, Бельгія. Справи: Чергові доклади голови місії УНР в Парижі представника УНР при Лізі Націй; Копії вербальних нот, повідомлень, відповідей французького Правительства на письма наших представників до них; 2) Зносини з представниками чужих держав; Різне листування міністерства з місією; Справа поїздки міністра п[ана] Стемповського і генерала поручника Дельвіга до Парижа (весь матеріал щодо цього питання); Переписка з п[аном] Шульгіним за січень, лютий, березень, квітень, травень, червень, липень, серпень, вересень, жовтень; Справа ліквідації представництв українських кооперацій американського військового майна; Накази про призначення і звільнення членів представництв УНР в Парижі; Переписка з бувшим президентом української делегації на мирову конференцію в Парижі графом М. Тишкевичем; Доклади і переписка з полковником Колосовським; Бельгія; Переписка з іншими відомостями щодо справ місії України в Парижі; Акція в справі здобуття фондів, на які має претензії український Уряд; Справа особи Курдиновського; Справа про діяльність Артема Галіпа за кордоном; Іспанія.

Діло 11: Італія. Справи: Інформаційні матеріали про становище в Італії; Зносини Голови Місії УНР в Італії з урядом Італії, з представниками чужих держав і ін. (копії нот, меморандумів і т[аке] і[нше]); Переписка з місією УНР канцелярського характеру; Різне листування міністерства з місією; Ватикан; Переписка з бароном Васильком.

Діло 12: Північні та Прибалтійські держави. Справи: Данія; Швеція і Норвегія; Фінляндія, Естонія; Латвія.

Діло 13: Консульства. Справи: Польща. Візи, консульські справи. Здобуття віз для громадян і урядовців УНР; Данциг; Батум.

Діло 14: Кавказ. Справи: Терщина; Донщина; Грузія.

Діло 14а: Справа переписки з Міністерством праці УНР.

Діло 15: Совдепія / Совітська Росія. Справи: Зносини Большевії з іншими Державами; Голод в Совдепії; Переписка з нашими представництвами в справі Совдепії; Справа кооперації; Преса.

Діло 16: Російська еміграція. Справи: В Німеччині; Загальні інформації і доклади про російську еміграцію; В Угорщині; В Парижі; З'їзди донських, кубанських, терських, уральських, оренбурзьких і астраханських козаків та козацьких делегацій, що інтерновані в Польщі.

Діло 17: Українська еміграція. Справи: Українська еміграція в Німеччині; Українська еміграція в Австрії. Відомості, матеріали і переписка з полковником УНР у Відні та окремими особами про Всеукраїнську Національну Раду у Відні та Український національний союз; Українська еміграція в Чехії; Українська еміграція в Румунії: справа союзу українських землевласників і промисловців; моркотунівських організацій; Гетьманці. Скоропадський; Василь Вишиваний; Українська партія С[соціалістів-] С[амостійників].

Діло 17: Чехо-Словаччина, Югославія. Справи: Інформаційний матеріал про стан в Чехо-Словаччині і відношення до української справи; Уповноваження Лукіяновичу, нота до уряду королівства Сербів, Хорватів, Словенців; Югославія.

Діло 18: Японія, Китай. Справи: Японія. Матеріали про стан Японії; Китай. Зносини з китайськими представниками; Зелений Клин. Переписка з різними інституціями і особами щодо Зеленого Клину; Доклади про план діяльності уряду УНР на Зеленому Клині; Доклади про стан речей на Зеленому Клині, а також різні матеріали.

Діло 18: Візи, консульські справи (Румунія). Справа: здобуття віз громадянами УНР і консульські справи допомоги нашим біженцям. Консульство у Кишеневі (п. Ганицький); Справа переїзду громадян УНР з Туреччини до інших держав і на Балкани.

Діло 19: Ліга Націй. Справи: Матеріали, подані в Лігу Націй в справі прийняття України; Матеріали біженецьких груп; Справа Східної Галичини.

Діло 22: Справи: Інформаційні матеріали і звітлення Міністерства преси і пропаганди; Інформаційні матеріали і звітлення Міністерства військових справ; Інформаційні матеріали і звітлення Міністерства внутрішніх справ; Інформаційні матеріали і звітлення Г[оловного] у[правління] Г[енерального] ш[табу] армії УНР; Інформаційні матеріали і звітлення Міністерства ісповідань.

Діло 23: Майно і фонди УНР. Справи: Матеріали і доклади про економічну відбудову України.

Діло 24: Підготовча праця. Справи: Охоронний корпус.

Діло 26: Українські військові в Туреччині і на Балканах. Справи: Українські біженці, військові і т[аке] і[нше]; Російські біженці та військові у армії Врангеля; Справа утворення в Царгороді філії Червоного Хреста; Справа військових української армії на терені Польщі.

Діло 28: Конференція в Генуї.

Діло 33: Листування з центральними установами. Справи: Переписка з Міністерством ісповідань УНР; Військове міністерство; Головне управління Генерального штабу; Міністерство освіти; Міністерство земельних справ; Міністерство юстиції; Міністерство здоров'я; Державний контролер.

Додаток Б

Реконструйована частина архіву Канцелярії Міністра закордонних справ УНР за 1921 рік

Діло 1: Листування з консульством УНР в Берліні.

Діло 1а: Листування з головою дипломатичної місії в Парижі.

Діло 5: Листування з дипломатичною місією в Угорщині.

Діло 6: Листування з дипломатичною місією УНР в Італії.

Діло 7: Листування з дипломатичними агентами УНР в Софії.

Діло 8: Листування з дипломатичною місією УНР в Англії.

Діло 11: Листування з консульствами УНР в Данцигу.

Діло Справа “Українська трибуна”.

Архів Канцелярії Міністра закордонних справ УНР за 1922 рік⁵⁵

Папка Ч[астина] I

Листування з дипломатичними місіями УНР за 1922 рік

Діло 1: Листування з посольством УНР в Берліні.

Діло 2: Листування з посольством УНР у Відні.

Діло 3: Листування з посольством УНР в Царгороді.

Діло 4: Листування з дипломатичною місією УНР у Варшаві.

Діло 5: Листування з дипломатичною місією УНР в Парижі і з п[аном] Шумицьким, послом УНР до Аргентини.

Діло 6: Листування з дипломатичною місією УНР в Букарешті і з п[аном] генералом Острозьким.

Діло 7: Листування з дипломатичною місією УНР у Празі.

Діло 8: Листування з дипломатичною місією УНР в Угорщині.

Діло 9: Листування з дипломатичною місією УНР у Бельгії та Голландії.

Діло 10: Листування з дипломатичною місією УНР у Римі.

Діло 11: Листування з паном послом Васильком.

Діло 12: Листування з паном сенатором Марголіним.

Діло 13: Листування з консулом УНР в Мюнхені.

Діло 14: Листування з консулом УНР в Данцигу.

Діло 15: Звіт діяльності віце-консульства в Батумі.

Діло 16: Договір пана Чижевського з Швайцарською фірмою “Поль Бішов і К^о”.

Діло 17: Циркулярні розпорядження до всіх посольств і місій УНР.

Діло 18: Меморандуми.

Діло 19: Листування з дипломатичним агентством УНР в Батумі.

Папка Ч[астина] II “Листування з міністерствами УНР і іншими державними установами”

Діло 1: Листування з Директорією УНР.

Діло 2: Листування з Головою Ради Міністрів.

Діло 3: Листування з Міністерством військових справ.

Діло 4: Листування з Міністерством освіти, фінансів, народного господарства, ісповідань, єврейських справ, внутрішніх справ, преси й пропаганди, шляхів, державним контролером і Державною Канцелярією.

Діло 5: Доклади про положення на Україні.

Діло 6: Ріжні листування.

Діло 7: Ріжні інформаційні матеріали.

Додаток В

**Реконструйована частина архіву Відділу преси
Канцелярії Міністра закордонних справ УНР**

Діло 1: Стан Совітської Росії і України: а) інформаційні матеріали економічного характеру; б) інформаційні матеріали політичного характеру.

Діло 2: Телеграми агенції Nouvelles Europeennes.

⁵⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 57 (автентичний перелік архівних справ МЗС УНР).

Реконструкція й інформаційний потенціал архівів Міністерств...

Діло. Переписка з Дипломатичною місією УНР в Данії; Пресові реферати і огляди Дипломатичної місії УНР в Данії; Пресові реферати і огляди в данській пресі про Україну і наші справи.

Діло. Переписка з Дипломатичною місією УНР в Ризі; Бюлетень МЗС Латвійської Республіки; Українська дипломатична місія в Латвії. Блокада Східної Росії.

Діло 4: Дипломатична місія УНР в Парижі. Політичні огляди; Огляди діяльності пресового бюро; Копії нот, висланих місією; Журнали засідань Сенату і Палати депутатів, на яких обговорювалося питання України.

Діло 6а: Посольство УНР в Берліні. Огляди політичної ситуації; Міжнародна ситуація; Політично-інформаційні звіти; Справа України; Становище на Радянській Україні.

Діло 9: Дипломатична місія УНР в Празі. Переписка з ДМ УНР в Празі; Політичні огляди; Огляди діяльності інформаційного бюро; Чеський цикл викладів про Україну.

Діло 10а: Дипломатична місія УНР в Угорщині. Переписка з місією; Дипломатична місія УНР в Угорщині; Угорська преса про українські справи; Бюлетені пресового бюро.

Діло 12: Дипломатична місія УНР в Чехо-Словаччині. Про комуністичний рух і спроби перевороту в Чехо-Словаччині; Звіти з засідання чеського парламенту.

Діло 14: Переписка з посольством УНР в Фінляндії; Фінляндська преса про Україну.

Діло 15: Переписка з консульством УНР в Монахії. Огляд пресової діяльності.

Діло 16: Переписка з пресовим бюро у Відні; Інформаційні матеріали, вислані українським пресовим бюро у Відні; Докладні записки Юрія Сербилюка, ред[актора] віденського Прес-бюро, приком[андированого] до МЗС; Огляди діяльності Українського пресового бюро у Відні; Справа організації Українського пресового бюро у Відні.

Діло 17: Інформаційні матеріали, вислані посольствам і місіям УНР; Обіжники і інструкції посольствам і місіям; Меморандуми й декларації.

Діло 18: Переписка з паном Головою Директорії і Головним отаманом УНР; Переписка з головою Ради Народних Міністрів; Переписка з Міністерствами УНР; Мирні договори; Переписка з приватними установами і особами; Переписка з культурно-просвітніми установами; Меморандуми 1922.

Валентин Кавунник (Київ). **Реконструкція й інформаційний потенціал архівів міністерств закордонних та внутрішніх справ УНР (1918–1921)**

Документи в архівах Міністерства закордонних справ та Міністерства внутрішніх справ Української Народної Республіки зберігаються у різних фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Це, безумовно, є наслідком “науково-технічної обробки” у відповідності до російської комуністичної концепції про громадянську війну та іноземну інтервенцію в Росії. Головною метою такого упорядкування було відображення архівів міністерств не як державних інституцій, а як колекції документів політичних режимів та територіальних

Валентин КАВУННИК

центральної влади. Відтворення архівів двох головних міністерств УНР дають підстави стверджувати, що ніякої громадянської війни в Україні не було, а була тільки війна за незалежність між Українською Народною Республікою та Східною Росією.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство закордонних справ, архів.

Valentyn Kavunnyk (Kyiv). **A Reconstruction and Informational Potential of the Archives of the Ministries of Foreign and Internal Affairs of the Ukrainian People's Republic (1918–21)**

The documents of the Archive of the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian People's Republic are collected in different depositories of the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. The main purpose of such an arrangement of the archival fonds was to represent the archives of Ministries not as state institutions, but as a collection of documents of political regimes and central authorities of the territory. Undoubtedly, this representation was due to the it "scholarly and technical work" of the Russian communist historical theory on the civil war in Russia and foreign invasion of the country. However, the reconstruction of two important Ministries' archives leads to the conclusion that there was not any civil war in Ukraine, but only a war of the Ukrainian People's Republic that was fought for its independence against Soviet Russia.

Keywords: Ukrainian People's Republic, Ministry of internal affairs, Ministry of foreign affairs, archive.